

России. – Саратов: Научная книга, 2000. – 183 с.

5. Фокин С. Роль инноваций в системе мирового хозяйства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.georpub.narod.ru.

6. Геєць В. Наука і виробництво: партнери чи конкуренти? Деякі аспекти сучасної інноваційної політики України // Президентський вісник. – 2004. – № 3. – С. 14–19.

7. Прогноз можливих варіантів соціально-економічного розвитку України на найближчі роки та впливу на нього інноваційних факторів [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.foresight.nas.gov.ua.

УДК 332.12.(477) : 675/677

О. В. Царенко

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Перехід економіки України на ринкові основи функціонування пов'язаний з трансформацією соціально-економічних відносин у всіх сферах діяльності, зокрема, промислового виробництва регіонів. Він супроводжується посиленням глобалізації, інтеграції та регіоналізації, які потребують визначення ключових факторів успіху галузей з урахуванням наявних і тих, які можна прогнозувати, умов розвитку промислового комплексу галузей та міжрегіональної конкуренції. В ринкових відносинах в Україні конкурентні переваги певних галузей є вирішальним фактором успішного бізнесу й економічної безпеки, а економічний розвиток залежить від відновлення промислового потенціалу.

Вагомим внеском у розробку питань, пов'язаних з розвитком промисловості галузей країни та регіональними проблемами територіальних утворень, є праці таких вітчизняних учених-економістів, як: І. М. Акімов, О. М. Алімов, А. І. Амоша, В. Н. Амітан, І. П. Булеев, В. Н. Василенко, В. Г. Герасимчук, М. П. Денисенко, Т. М. Завора, І. В. Запатріна, О. М. Кондратова, В. Й. Логвиненко, І. А. Левчик, В. І. Ляшенко, Ю. В. Макогон, В. В. Онікієнко, С. Ф. Покропивний, Н. В. Тарасова, М. І. Фашевський, Н. Г. Чумаченко.

Господарська система – це сукупність розпорядчих центрів, які мають певну єдність упорядкування господарських інтересів.
© *О. В. Царенко, 2008*

господарською системою на рівні макрооб'єктів є велика територіальна система – регіон [1, с. 15]. Національна економіка будь-якої держави, особливо великої, певною мірою регіоналізована, є конгломератом (або агломерацією) територіальних господарств. Власне регіони теж є сукупністю розпорядчих центрів і повністю відповідають наведеному визначенню. У зв'язку з цим термін *регіон* набуває економічного значення, а саме форми організації продуктивних сил території.

Надалі, застосовуючи це поняття, під ним розуміють плануючий регіон як суб'єкт управління, наділений правом ухвалювати рішення в галузі соціально-економічного регулювання, що має органи, які забезпечують контроль їх виконання.

У сучасній літературі наведено багато визначень поняття *економічний район*, які є близькі за своєю сутністю. Згідно із Р. І. Шніпко, економічний район – “це географічне суцільна територіальна частина народного господарства країни, яка має свою виробничу спеціалізацію, міцні внутрішні економічні зв'язки та нерозривно пов'язана з іншими частинами суспільним територіальним поділом праці” [2, с. 34]. С. Ф. Покропивний вважав найважливішими ознаками регіону наявність територіально-виробничого комплексу виробництв, що зв'язані між собою пропорційно [3, с. 63].

Концентроване визначення економічного району наводить В. І. Поповкін: це територіальна частина народного господарства країни, якій органічно притаманні географічна цілісність та економічна спільність [4]. Визначення цього поняття зробив і Д. І. Менделєєв, який вважав, що це частина країни, яка відрізняється таким поєднанням трудових, сировинних, паливно-енергетичних ресурсів і транспортних умов, що дає змогу їй спеціалізуватися на головних галузях господарства і брати активну участь у територіальному поділі праці всередині країни.

Якщо узагальнити визначені вченими ознаки економічного району (регіону), то найбільш суттєвими є: наявність територіально-виробничого комплексу, його цілісність, системність внутрішніх зв'язків і комплексний розвиток. У такому формулюванні термін регіон є синонімом район. Регіон, на наш погляд, являє собою триєдність середовищ: природного, матеріального (створеного людиною) та соціального.

Економічне регіонування є науковим методом поділу країни на спеціалізовані територіально-господарські частини, які склалися в результаті суспільного і територіального поділів праці за певний історичний період. Ці частини і мали назву економічних районів як форми територіальної організації господарства [2].

Найчастіше основу класифікації регіонів становлять наступні критерії: рівень і темпи економічного розвитку, щільність населення, приріст населення, виробнича спеціалізація тощо. На формування регіонів впливають

різні фактори: природно-ресурсні, соціально-економічні, геополітичні тощо. Основним регіональним чинником є територіальний поділ праці – одна із форм суспільного поділу праці, яка нерозривно пов'язана з галузевою її формою.

У процесі господарювання склалися чотири основні форми організації територіального розподілу праці [5]: спеціалізація, кооперація, концентрація, комбінування виробництва.

За масштабом просторового охоплення виділяють шість рівнів розподілу праці (рис.1).

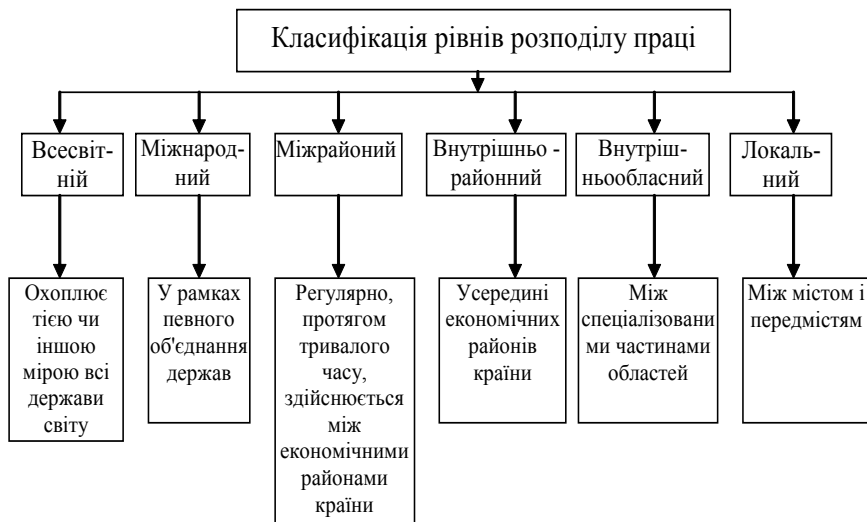

Рисунок 1. Класифікація рівнів розподілу праці

Важливим регіональним фактором є територіально-виробничі комплекси (ТВК), основу яких становлять стійкі поєднання підприємств різних галузей, що визначені технологією виробництва [2].

На промисловий комплекс і стратегію його розвитку впливають особливості територіально-виробничих комплексів, які залишилися від планового періоду розвитку економіки.

Диспропорції господарювання радянського періоду, які позначилися на формуванні промислового комплексу, були наступні: розвиток економіки відбувався перш за все за рахунок випуску продукції групи “А”, яка становила у промисловості близько 85% проти 70% у провідних країнах; у всіх галузях економіки виявлялося гігантобудівництво, приділялося недостатньо уваги середнім і малим підприємствам; непропорційність між галузями важкої і легкої та харчової промисловості (10% виробляла легка і харчова

галузі промисловості, а у передових державах – близько 30%); тільки 10% капіталовкладень спрямовувалося на житлове будівництво, в розвинених країнах – майже 25%; найбільший перекис розвитку господарства у бік військово-промислового комплексу.

Після розпаду СРСР у господарюванні виявилися недоліки, пов'язані не з сутністю територіально-виробничих комплексів як форми організації продуктивних сил, а з проведеною приватизацією і відсутністю нормальної нормативно-законодавчої бази. Територіально-виробничі комплекси, що одержали в подальшому назву програмно-цільових, дають змогу ввести поняття виробничо-організованих сил суспільства, яке ґрунтується на відтворювальному підході і зберігає значення до наших днів [3].

Об'єктивно існують два типи економічних районів, що поділяються на галузеві, які характеризуються зосередженням на певній території підприємств окремих галузей господарства (паливної, металургійної тощо), та інтегральні, що базуються на регіональних господарських комплексах і основу яких становлять територіально-виробничі об'єднання та характеризуються спільними внутрішніми економічними зв'язками, територіальною та адміністративною цілісністю [6].

Регіональний промисловий комплекс – це територіально-виробничі об'єднання, що складається з двох великих груп галузей виробництва – добувної і оброблювальної промисловості, формує структуру та функції регіонального господарства; поєднання та інтеграція галузей матеріального виробництва, які виробляють засоби виробництва і предмети споживання; а також відіграє роль суб'єкта програмного управління.

Регіональні промислові комплекси як складова частина об'єктів програмного планування є сукупністю підприємств, що функціонують на території регіону і входять до складу окремих галузевих підсистем. Ефективність функціонування регіону визначається їх оптимальною взаємодією. Регіональні промислові комплекси України неоднорідні й вимагають диференційованого підходу до них, що означає врахування всього різноманіття чинників, які впливають на них [7, с. 98].

Теорія утворення комплексів в Україні практично реалізувалась у виділенні та обґрунтуванні В. Й. Логвиненко, М. М. Паламарчуком трьох великих економічних районів України – Донецько-Придніпровського, Південно-Західного та Південного. Це регіонування багато років використовувалося при розробці схем розвитку і розміщення продуктивних сил України і територіальному плануванні розміщення виробництва.

З поняттям *регіон* пов'язаний термін *регіональна економіка* – науковий напрям, який вивчає закономірність розміщення продуктивних сил та районів. Однією з функцій регіональної економіки є створення різних виробництв, що випускають продукцію міжгалузевого призначення [6].

Господарство регіону є відкритою економічною системою, що функціонує на основі спеціалізації, міжрегіональної інтеграції, зміст яких реалізується через галузеві, міжгалузеві та міжрегіональні виробничо-економічні зв'язки.

За період становлення економіки України відбулися суттєві зміни в економічному розвитку регіонів. Найбільш відчутні зрушення переживало населення тих регіонів, які були перенасичені промисловим виробництвом і володіли порівняно слабким сільськогосподарським потенціалом. Розрив господарських зв'язків, висока матеріало- та енергоємність промислових виробництв поставили їх на межу виживання, частина великих підприємств припинили своє існування, інша – була вимушена скоротити обсяги виробництва, частково або повністю змінити профіль продукції, що випускається, залишити освоєні ринки збуту. Іншою відмінною особливістю пострадянського періоду розвитку економіки регіонів стало швидке старіння, фізичний і моральний знос основних виробничих фондів у всіх галузях виробничої сфери промислових регіонів. Це питання не вирішено і до теперішнього часу.

Слід зазначити, що порівняно велика територія України зумовила своєрідну господарську спеціалізацію і функціональні обов'язки окремих регіонів у системі загальнодержавного розподілу праці [3].

Очевидно, що ступінь самостійності окремих регіонів залежить від їх особливостей. У цій роботі проблеми формування конкурентних переваг промислових регіонів доцільно розглядати на прикладі таких потужних макроекономічних районів (мережу регіонів запропонував В. І. Поповкін), як Донецько-Придніпровський та Західноукраїнський регіони.

Для Західноукраїнського регіону характерне виробництво легкої і харчової промисловості. Зокрема, у Донецько-Придніпровському регіоні, зважаючи на обсяги виробництва, такими галузями є паливна промисловість і металургійний комплекс. Якщо взяти за основу чисельність промислово-виробничого персоналу, то до цих галузей слід додати ще машинобудування, металообробку й енергетичний комплекс. Проблема полягає не в тому, щоб нарощувати обсяги виробництва галузей, і навіть не в підвищенні ефективності їх функціонування, а в забезпеченні потреби зайнятих у них, а це близько 80% усіх зайнятих, тоді як у легкій і харчовій промисловості працює лише 7,9% усього промислово-виробничого персоналу.

Донецько-Придніпровський регіон, до складу якого входять Донецька, Луганська, Дніпропетровська й Запорізька області, є індустріальним центром України. Важка промисловість визначає профіль економіки району (регіону). Його частка у виробництві промислової продукції країни становить майже 53% [7]. Легка, харчова промисловість, сільське господарство значно відстають від важкої індустрії, але й вони роблять значний внесок в економіку

країни. Так, регіон посідає одне з провідних місць (після Західноукраїнського) з виробництва трикотажу (34%), взуття (28%), зерна (22%), соняшнику (44%), овочів (25%). Попри різноманітний характер передумов і факторів формування багатогалузевої структури регіону, визначна роль у її формуванні належить природно-ресурсному потенціалу, що дає змогу регіону витримати екстенсивне навантаження промислового виробництва [1].

Надмірне перевантаження в структурі економіки галузей важкої індустрії призвело до значних соціально-економічних диспропорцій.

Легка промисловість врівноважує структуру зайнятості трудових ресурсів у регіоні. Галузі важкої промисловості, які домінують, використовують чоловічі робочі руки; текстильне, швейне, шкіряно-взуттєве, трикотажне виробництва дають змогу реалізувати жіночу працю, хоча перекіс у структурі зайнятості все ж таки залишається. Продукції великих підприємств легкої промисловості регіону (Донецька текстильна фабрика, Дніпропетровська швейна фабрика “Оріль”, Запорізька фабрика “Селена”, взуттєве підприємство “НВФ “Міда” тощо) недостатньо для забезпечення попиту населення. Ринок товарів легкої промисловості залишається ненасиченим, а з окремих видів продукції – гостродефіцитним, незважаючи на підвищення цін.

Західноукраїнський регіон – найбільший в Україні за площею (26,1% території держави) і другий – за кількістю населення (26,0%) після Донецько-Придніпровського. Він розташований поблизу географічного центру Європи, має зручне транспортне сполучення як із східноєвропейськими, так і центральноєвропейськими державами, що сприяє становленню плідних кооперативних зв'язків на рівні підприємств і навіть галузей. Цьому допомагає також розвинена мережа транзитних шляхів (залізничних, автомобільних, трубопровідних), які з'єднують Україну із Заходом [5, с. 205].

Водночас регіон досить віддалений від основної металургійної бази України, чорноморських портів, через брак сировини не має власних значних металургійних підприємств, що зумовлює спеціалізацію на переважно неметаломісткій, працезатратній промисловості. Легка промисловість територіально дуже поширена й представлена багатьма центрами в регіоні. На Західноукраїнський район припадає 23% трикотажу та 27% взуття, виготовленого в країні. Крім цього, регіон має найбільше центрів хуторної промисловості, що пов'язано насамперед з наявністю сировинної бази (звірогосподарств), на яку орієнтуються Тисменицьке виробниче хуторне об'єднання (Івано-Франківська область), Жмеринська хуторна фабрика (Вінницька область).

Найбільш загальною проблемою територіально-галузевої структури Західноукраїнського регіону є помітна індустріальна відсталість більшості адміністративних одиниць (областей). Це виявляється в

недостатньому розвитку галузей, особливо складного машинобудування і верстатобудування [4]. Виробництво валового продукту на душу населення тут менше, ніж у середньому по Україні.

Із затяжним депресивним станом галузі пов'язане складне становище в легкій промисловості регіонів, якій поки що не вдається отримати позитивний імпульс від динамічного зростання споживчого попиту на відповідну продукцію на українському ринку. Лібералізація доступу імпортованих товарів на вітчизняний ринок сприятиме витісненню продукції, яка у більшості підгалузей легкої промисловості не може конкурувати з імпортною, а це призведе до скорочення робочих місць і зниження життєвого рівня населення, падіння економіки держави тощо.

Таким чином, зростанню комплексності розвитку легкої промисловості Донецько-Придніпровського та Західноукраїнського регіонів, оптимізації розміщення продуктивних сил на території країни, вирівнюванню умов господарювання та життєдіяльності людини повинна сприяти ефективна регіональна політика держави.

Література

1. Амитан В. Н. Регион в ресурсной структуре государства // Региональные перспективы. – 2001. – № 5–6. – С. 15–17.
2. Шнипко Р. И. Регион: диагностика и прогнозирование развития отраслей промышленности. – Луганск, Ин-т экономики и организации промышленного производства ЛГЕУ, 2004. – 135 с.
3. Покропивний С. Ф., Колот В. М. Регулювання територіальним розвитком (стратегія і ефективність). – КНЕУ, 2003. – 352 с.
4. Поповкин В. И. Территориальные проблемы: путь к выживанию и росту: Практ. пособие для предприятий. – М.: ВЦП Минтруда РФ, 1996. – 88 с.
5. Чумаченко Н. Г., Амоша А. И. Проблемы и пути решения развития регионов // Економіка промисловості. – 2002. – № 4. – С. 201–206.
6. Алимов О., Ємченко В. Промисловий потенціал України: напрями ефективного розвитку // Економічний часопис – XXI. – 2003. – № 6. – С. 41–46.
7. Базилюк Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення: Монографія. – К.: НІСД, 2002. – 132 с.